

ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2010, Volume: 5, Number: 4, Article Number: 4C0062

HUMANITIES

Received: August 2010
Accepted: October 2010
Series : 4C
ISSN : 1308-7320
© 2010 www.newwsa.com

Zahir Kızmaz
Firat University
zkizmaz@firat.edu.tr
Elazig-Turkey

FATİH - HARBİYE ROMANINDA TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KİMLİK ARAYIŞI

ÖZET

Bu çalışma, Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanını edebiyat sosyolojisi açısından irdelemeyi amaçlamaktadır. Batılılaşma olgusunu temel bir sorunsal olarak ele alan Fatih-Harbiye eserini, bir değişim romanı olarak görmek mümkündür. Bu çerçevede makalede, Cumhuriyet döneminde yaşanan bireysel ve toplumsal alandaki değişmeler ve bu değişmelerin bireysel kimlik arayışı üzerindeki etkisi, Fatih-Harbiye romanı üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Fatih-Harbiye Romanı,
Edebiyat Sosyolojisi, Değişme, Kimlik

SOCIETAL CHANGE AND SEARCH FOR IDENTITY IN THE NOVEL FATİH- HARBİYE

ABSTRACT

This study aims at analyzing Peyami Safa's novel Fatih-Harbiye in terms of literature sociology. It is possible to evaluate the novel Fatih-harbiye, which deals with the concept of westernization on the fundamental problem as a novel of change. In this context, the societal and individual changes experienced during the Republican Period and the effects of these changes on the search for identity will be tried to resolve through the novel Fatih-Harbiye.

Keywords: Peyami Safa, the Novel Fatih-Harbiye, Literature Sociology,
Change, Identity

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Tanzimat'la birlikte Türk toplumu ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Tanzimat'la başlayan toplumsal değişim, Cumhuriyet devrimi ile birlikte radikal bir nitelik kazanarak devam etmiştir. Bu değişimlerin izini bazı Türk romanlarında bulmak mümkündür.

Ülkemizde romanın ortaya çıkışı, toplumumuzun batılılaşma dönemine tekabül etmektedir. Bu sebeple batılılaşma çabaları ile birlikte toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, romanlarımızın başat temasını oluşturmuştur. Bir anlamda roman türünün gelişiminde etkili olan batılılaşma olgusu, aynı zamanda da Türk romanın da ana içeriğini veya konusunu oluşturmuştur. Moran ve Naci'nin de belirttikleri gibi, batılılaşma olgusu Türk romanın ortaya çıktığı Tanzimat döneminden özellikle 1950'lere kadar çoğu romanın ağırlıklı konusunu teşkil etmiştir (Moran, 1983; Naci, 1990). Batılılaşma çabalarıyla birlikte Türk toplum yapısının radikal bir dönüşüm geçirmesi; batı ile doğunun, gelenek ile modern olanın, yeni ile eskinin karşı karşıya gelmesi ile sonuçlanmıştır. Değerler alanında meydana gelen bu ikilik ve çatışma, romancılarımızın en fazla dikkat kesildikleri konular olmuştur. Örneğin, Ahmet Mithat, Recaizade Ekrem, Hüseyin Rahmi, Halide Edip, Peyami Safa, Yakup Kadri, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi romancılar burada ilk akla gelenlerdir. Bunların ilk dönem eserlerinde öne çıkan batılılaşma eksenli değişim süreci daha çok "köksüzleşme" ile eş değer düzlemde vurgulanmıştır (Naci, 1990).

Yaşadığı dönemlerde, toplumsal ve bireysel düzlemde gerçekleşen kimlik değişimlerini/arayışlarını edebi yapıtlarına/romanlarına etkin düzeyde yansıtan yazarlardan biri hiç kuşkusuz Peyami Safa'dır. Onun eserlerindeki başat temanın, değişim ve kimlik sorunları veya arayışları etrafında döndüğünü söylemek mümkündür. Peyami Safa'nın örneğin; I. Dünya Savaşı yıllarına ait "Canan" romanı ile Mütareke dönem ve sonrasına ait "Sözde Kızlar" ve "Şimşek" adlı romanları toplumsal değerlerdeki köklü sarsıntıların ve ahlaki düşünlüğün, ailedeki çözülüş biçimine olan yansımalarını konu edinirken, "Mahşer" romanı da Birinci Dünya Savaşının Türk toplumunun bünyesinde yarattığı sorunları, sosyo-kültürel yabancılaşmayı ve üst sınıfın bohem yaşamına karşın, sefalet pençesinde yaşam mücadelesini veren Türk toplumunun acılarını ve ızdıraplarını konu edinmektedir. "Bir Tereddüdün Romanı"nda ise, I. Dünya Savaşı ile birlikte çöküşe geçen evrensel değerlerin, ideolojilerin ve inançların durumu betimlenmeye çalışılmıştır. Bir anlamda bu eserde değer, ideoloji ve inanç alanındaki çöküş ile birlikte ortaya çıkan güven ve anlam krizi öne çıkmaktadır. "Bir Akşamdı" romanı, değişimi yaşamın amacı olarak belirleyen kızların geleneksel çevreden koparak bir bataklılığa düşüşlerin acılı trajedisini öykülemektedir. "Biz İnsanlar" romanı, batılılaşmış üst sınıfa mensup bir ailenin Türk egemen değerlerine nasıl yabancılaştıklarını göstermektedir. "Yalnızız" romanı da manevi değerlerin zaafa uğraması sonucunda insanın ve toplumun içine düştüğü açmazı gözler önüne sermektedir. "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", materyalist ve pozitivist paradigmaların, insanlığın sorunlarını çözmedeki yetersizliğini sorgulayarak bireylerin iç dünyalarının metafizik alanla nasıl yatıştırılabileceğini veya inşa edilebileceğini kurgulamaktadır. Yazarın başka önemli bir yapıtı olan ve bu çalışmada ele alınan Fatih-Harbiye romanı ise, bireyin doğu - batı arasındaki kimlik arayışını anlatmaktadır. Genel olarak Safa'nın bu romanlarında en çok işlenen toplumsal temaların başında; batılılaşma, aile kurumunun çözülmesi, değerler alanındaki çözülme, kültürel dokunun zedelenmesi, manevi yoksunluk ve ahlaki bozulma, ideolojik tartışmalar, din ve milli kimlikteki aşınmalar, doğu-batı sentezi, mistik ve metafizik unsurlar gibi konular gelir (bkz. Kızmaz, 2007).

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Bu çalışmada Peyami Safa'nın sadece "Fatih- Harbiye" romanı ele alınmıştır. Çalışmada, Fatih - Harbiye romanı esas alınarak Türk toplumunun değişim veya batılılaşma süreci ve bu süreç ile birlikte yaşanan kimlik bunalımı veya arayışının, edebiyat sosyolojisi açısından çözümlenmesi hedeflenmektedir. Fatih-Harbiye romanı ekseninde, o dönemin koşullarında insanların niçin değişmek istediği veya batılılaşma merkezli bir kimlik arayışının temelinde hangi unsurların veya nasıl bir arzunun yattığı sorularına yanıt aranılacaktır. Safa'nın bu romanı, çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Ancak bu çalışmaların çoğu, romanı edebiyat teknikleri açısından çözümleyen edebiyat türü çalışmalardır. Bu makalede ise, söz konusu roman edebiyat sosyolojisi açısından ele almaktadır. Ülkemizde, edebiyat sosyolojisi alanında yapılan araştırmalar son derece yetersizdir. Bu nedenle, romanın içerdiği toplumsal tema üzerinden o dönemin değişim dinamikleri ve kimlik inşa biçimlerini irdelemeyi amaçlayan bu çalışma ilgili literatüre bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE: EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ (THEORETICAL FRAMEWORK: LITERATURE SOCIOLOGY)

Edebiyat ile toplum arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki genel olarak iki boyutlu olarak ele alınabilir. Birincisi edebiyatın toplumsal temayı içermesi veya toplumu yansıtması, ikincisi ise edebiyatın toplum veya bireyler üzerinde yarattığı etkidir. Ancak edebiyatın toplumsal temayı ne düzeyde gerçeksellik boyutuyla içerdiği bir tartışma konusudur. Çünkü kimileri, edebiyatı topluma ve çağına tutulan ayna olarak (bkz. Swingewood, 2004) tanımlama eğiliminde iken kimileri de edebiyatın bir kurgusal inşa biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Ayna imgesi yaklaşımının ilk savunucularının Fransız filozof Louis de Bonald olduğu ileri sürülmektedir. Bonald, herhangi bir ülkenin edebiyatı üzerinden o milletin toplumsal yapısının anlaşılabilceğini iddia etmiştir. Ancak burada, yazınsal gerçekçilik ile toplumsal gerçekçilik arasındaki edebiyat biliminde sürdürülen tartışmaya girilmeyecektir. Ama sonuçta, edebi metinlere konu edilen gerçeklik, değişme, sosyalleşme, suç/intihar, anomi, çatışma, aşk, din, yabancılaştırma, aile ve evliliğe ilişkin değerler gibi insan ve toplumsallığa ilişkin temalardır. Bu temalar, kendisi de bir toplumsal inşa biçimi olan yazarın, dönemin toplumsal koşullarını/gerçekliğini yansıtma düzeyi, yazarın roman anlayışına göre, birbirinden farklılık arz edebilmektedir. Diğer bir ifade ile yazarın, kendi dönemine ilişkin toplumsal kesiti sunma biçimi değişebilmektedir.

Edebiyat sosyolojisini, edebiyatın toplumsal bir inşa ve işlevi olduğu gerçeğinden hareketle edebi metinleri sosyolojik kavramsallaştırma yoluyla çözümleyen bir alt disiplin olarak tanımlamak mümkündür. Burada, sosyolojik kavramsallaştırmanın edebi metin- toplum ve birey ilişkisi, yapıt- yazar ilişkisi gibi konular üzerinden yapıldığını söylemek gerekir. Gerek edebiyatın gerekse de sosyolojinin, toplum ve insan durumu ile yakından ilgili olması her iki disiplinin de kesişme alanlarını oluşturmaktadır.

Sosyoloji disiplinine ilişkin yapılan izahlardan biri onun, etkileşim halindeki toplumun incelenmesi olarak tanımlanmasıdır. Edebiyat da, bu etkileşimin yazar tarafından yorumlanan veya yazar perspektifinden kurgulanmış biçimidir. Bu benzerlik sosyoloji ile edebiyatın kesiştiği alanlarından birini oluşturmaktadır (bkz. Merril, 2004). Aynı şekilde edebiyat metinleri gerek içerdiği toplumsallık teması gerekse yazarın bir sosyal kültürel çevrenin etkileri etrafında sosyalleşmiş bir unsur olması, edebiyat ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin buluşma noktalarını oluşturmaktadır. Swingewood, edebiyat ve sosyoloji ilişkisini, her iki disiplininin de en azından içerik itibarıyla benzer bir taslağı paylaştığı savı üzerinden temellendirmektedir. Ona göre sosyoloji, bireylerin sosyalleşme mekanizmaları ve öğrenme süreçleri üzerinden oluşan toplumsal

gerçekliklerini ve toplumsal değişim, dönüşüm, çatışma, istikrar ve düzen içerisindeki bireylerin seyirlerini, toplumsal çerçevede açıklayan bir bilim dalıdır. Aynı şekilde edebiyatın da, bireyin toplumsal dünyasıyla ve bu dünyadaki yaşadığı gerilim, çatışma ve değişim olgusuyla ilgilendiğini belirten Swingewood dolayısıyla sosyoloji ile edebiyatın aynı zemin üzerinden beslendiği gerçeğine dikkat çekmektedir (Swingewood, 2004:77-78).

Roman ve diğer edebi metinlerin sosyolojik açıdan çözümlenmesini gerekli kılan yapıtların toplumsal tema yüklü gerçeğinin yanı sıra yazar olgusu da sosyolojik açıdan irdelenmeyi hak etmektedir. Çünkü yazar da gerek zihinsel, gerekse ruhsal ve gerekse sosyal olarak sonuçta bir toplumsal yapı etrafında sosyalleşmekte ve şekillenmektedir. Dolayısıyla hiçbir yazar kendi yaşam gerçekliği dışında bir edebiyat ürününü ortaya koyabilecek durumda değildir. Her romanın, şiirin veya her hangi bir edebiyat türünün kendi ulusunun veya toplumunun değerlerini yansıtması da bu yüzdendir. Bu da, yazarın ayı şekilde bir toplumsal inşa olduğunu göstermektedir. Çünkü yazar, ürettiği eserde kendi geçmiş yaşamının izlerini ve yaşadığı dönemin atmosferini, koşullarını yansıtmaktadır. Bu nedenle edebi metinler; içinde üretildiği, kurgulandığı toplumsal iklim ve yapısından bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Özellikle Peyami Safa'nın eserleri bu saptamayı daha fazla hak etmektedir. Çünkü Safa'nın romanlarında, Safa'nın yaşadığı dönemin koşulları ve bu koşulların yazarın entelektüel ve sosyal dünyasında yarattığı değişimi çok belirgin bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Diğer bir deyişle Safa'nın eserleri sosyolojik bir değer taşıması açısından son derece büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle de Peyami Safa'nın eserleri sosyolojik açıdan çözümlenmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Coşkun, "Edebiyat Sosyolojisi Araştırmaları için bir Yöntem Denemesi" adlı çalışmasında, edebiyat sosyolojisi kapsamında eser, yazar, yayıncı ve okuyucu gibi dört unsurun analiz edildiğini belirtmektedir. Eserin araştırılmasından kast edilen şey; eserde çözümlenmeyi hak eden sosyal temaların, içeriklerin tespit edilmesi ve bunların toplum üzerindeki etkisi, kitabın fiziksel nitelikleri, yazarın eserle ilişkisi, eserin hitap ettiği toplumsal kitle gibi unsurların çözümlenmesidir. Yazarın araştırılmasında ise; yazarın çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemleri analiz edilmektedir. Bu çerçevede yazarın nasıl bir ailede doğduğu, ne tür sorunlar yaşadığı, arkadaş ilişkileri, yetiştiği ortam, hangi okulları bitirdiği, ne tür kitaplar okuduğu, mesleği, ilişki içinde olduğu oluşumlar ve arkadaş çevresi gibi yazarın zihinsel, sosyal ve entelektüel dünyası üzerinde etkili olan dönüm noktaları ele alınmaktadır. Yayıncının araştırılmasında ise, kitabın hangi yayınevi/yayınevleri tarafından basıldığı, kitapla ilgili reklamlar, baskı ve satış âdeti gibi konular belirlenmektedir. Son olarak okuyucunun araştırılmasında ise, kitabın okuyucuya nasıl ulaştığı, kitabın okuyucu üzerinde yarattığı etki, kitap okuyucu profili (yaş, cinsiyet, meslek, sosyo-ekonomik statü, siyasal ve dinsel eğilim v.b) gibi konular irdelenmektedir (Coşkun, 2004:190-198).

Fatih-Harbiye romanını edebiyat sosyolojisi açısından konu edinen bu makale, sadece "eser" üzerine odaklanarak, yapıtı içerdiği toplumsal tema açısından çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu nedenle burada yazar, okuyucu ve yayıncı gibi edebiyat sosyolojisinin diğer unsurları dışarıda tutulmuştur.

4. ROMAN VE EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ (NOVEL AND LITERATURE SOCIOLOGY)

Timur, Osmanlılıktan Türklüğe geçerken yaşanan kimlik değişiminin ve bunalımının ortaya konulmasında romanların tarih kitaplarından daha önyargısız bir yaklaşım içinde olabileceğini belirtir. Çünkü Timur, toplumsal bilimlerin henüz bilimsel bir ciddiyet veya nitelik kazanmadığı, tarih kitaplarının da resmi kaygılarla yazılmış olabileceği endişesinden dolayı romanların gerçeği daha iyi yansıtabileceği kanısındadır (Timur 1991: 7-8). Hiç kuşkusuz, yukarıda da belirtildiği gibi romanın toplumsal

gerçeği ne düzeyde yansıttığı bir tartışma konusudur. Zaten, romanın toplumsal gerçeği nesnel ve objektif bir şekilde yansıtmaya gibi bir misyonunun olmadığı ve bu sebeple romanlardan her zaman gerçekçi bir anlatımının beklenmeyeceği de bilinen bir gerçektir. Bu makalede yapılması hedeflenen, toplumsal değişme ve bu değişim sürecinde gerçekleşen kimlik arayışının, roman kurgusu içinde nasıl oluşturulduğu ve bunun sosyolojik açıdan nasıl çözümlenebileceğidir.

Tanpınar, Türk romanlarının toplumumuz gerçekliği karşısındaki tavrının ilgisiz olmadığı diğer bir deyişle toplumsal olgu ve gerçekliklerin, Türk romanlarının konusunu teşkil ettiğini belirtmektedir (Tanpınar, 1992: 46). Tanpınar'ın bu yöndeki ifadesi romanlarımızın sosyal konulu ve toplumsal sorunlara duyarlı olduğu yönündeki yaklaşımları daha da pekiştirmektedir. Aslında romanlarımızın çoğunda, Türk toplumunun Tanzimat'la başlayıp günümüze değin yaşanan sosyo-kültürel ve siyasal yapısının bazı izlerine rastlamak mümkündür. Bu da başta roman olmak üzere var olan edebi yapıtların sosyolojik açıdan çözümlenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Kantarcıoğlu, toplumların gelişim ve değişim serüvenlerinin farklılık arz etmesine bağlı olarak romanların da farklı tema ve içeriklerle karşımıza çıktığını belirtmektedir: " Batı romanı, nasıl bir gerçek ve Tanrı arayışının romanı ise, Türk romanı da yeni bir varoluş ve felsefenin, Türk insanın kendi arayışının romanıdır. Batı romanından farklı olarak, hem kendi öz değerlerini bulmak, bu değerleri bir perspektif içinde sentezlemek, hem de batı medeniyet dairesine girmiş olmanın yüklediği mecburiyetleri yerine getirmek zorundadır" (akt. Şan, 2004: 125). Ülkemizde romanın, medeniyet dönüşümünün veya medeniyet buhranının bir uzantısı olarak ortaya çıkmasının, bizdeki romanın gelişim sürecinin, batıdaki romanın gelişim sürecinden farklılaştıran bir faktör olduğu ileri sürülmektedir (bkz. Şan, 2004).

Edebi metinler içerisinde insanı gerek bireyselliği (iç dünyası, bilinçaltı, duygu, düşünce, hayalleri gibi) gerekse de toplumsal (kültürel, tarihsel, sosyal v.b) boyutuyla en kuşatıcı biçimde ele alan türün, roman olduğu bir gerçektir. Roman olay örgüsünü birey üzerinden kurmasına rağmen, aslında birey özelinde toplumu anlatır. Naci'in belirtimi ile "roman, toplumsal gerçekliği insanlarda somutlayarak yansıtır" (bkz. Sağlık, 2004: 191).

Ülkemizde romanın sosyolojik bir bakış açısıyla çözümlenme çabalarının son derece yetersiz olduğu dolayısıyla bu tür çalışmaların ciddi bir ilgiyi hak ettiği gerçeği ortadadır. Çünkü toplumsal değişmelerin veya sosyal gerçekliğin izlerinin romanlarda aranması, toplumsal tahayyülü anlama gücünü arttırmada katkı yapacağı söylenebilir. Mardin (1992: 30), Osmanlı romanının Türk modernleşmesinin anlaşılmasında az yararlanılan bir kaynak olduğu tespitini yapar. Oysaki bu tespiti aynı şekilde Cumhuriyet romanları için de yapmak mümkündür.

Gerek Tanzimat gerekse cumhuriyet döneminin romanlarının çoğu, söz konusu dönemde gerçekleşen değişme ve bu değişme ile birlikte ortaya çıkan sorunları içeren toplumsal temalı yapıtlardır. Narlı (2007: 22) Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte romanların en çok işledikleri konuların başında, batılılaşmanın yarattığı sorunlar ve batılılaşma ile birlikte özellikle aile, toplum ve siyasal alanda çözülen geleneğin görünüşleri geldiğini belirtmektedir. Cumhuriyet dönemi romanının da, beslendiği veya doğup büyüdüğü zeminlerden biri budur. Diğer bir ifade ile Cumhuriyet dönemi romanlarının da temel bir konusu Tanzimat'tan beri romanların ana temasını oluşturan batılılaşma olgusudur. Genel olarak Şan'ın (2004:129) da haklı olarak belirttiği gibi, romanın bizde ortaya çıkma serüveni daha çok, batılılaşma veya değişim süreciyle birlikte ortaya çıkan sosyal ve siyasal sorunlara veya bir "medeniyet bunalımı" olarak nitelendirilen bu değişmeye bir yanıt arama çabasından bağımsız değildir. Peyami Safa'nın, Fatih Harbiye romanı da bu çerçevede çözümlenmeyi hak etmektedir.

Burada, Peyami Safa'nın roman anlayışından da kısaca söz etmekte fayda vardır. Genel olarak çoğu romanlarda ve özellikle de Safa'nın romanlarında her ne kadar da olay örgüsü bireyler ekseninde kurgulanmış olsa bile, buradaki birey "toplumsal ve kültürel yapının" belirlenimi etrafında tutum sergileyen varlıklardır. Peyami Safa'nın eserlerinde de gözlemlendiği gibi romanlardaki bireyler genelde bir medeniyeti, kültürel sistemi ve ulusu temsil etmektedir. Ahmet Oktay, Peyami Safa'nın roman stilini nitелеmek için "kahramanlarını düşünce figürlerine dönüştüren tezli romanlar yazmıştır" ifadesini kullanmaktadır (bkz. Narlı, 2007: 47). Bakırcıoğlu'nun da haklı olarak belirttiği gibi Peyami Safa'nın romanlarında, birey soyut ve tek başına bir unsur olarak değil, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevre ile birlikte ele alınmaktadır. Safa'nın, "Roman...fert ruhunun olduğu kadar cemiyetin de aynasıdır; bilakis bunlar ve bilhassa roman çözülüş halinde bulunan cemiyetlerin fert iştahlarına bölündüğünü gösteriyorsa, bütün sosyologların gözlerini dört açtıracak unsurlar ve misaller veriyor demektir. Bu çözülüşün sebepleri ve mesuliyetini içtimai vakaların aynasından başka bir şey olmayan romanda, yani hadiselerin akislerinde ve gölgelerinde değil, cemiyet bünyelerinde ve bunların geçirdikleri istihaleler de aramak lazımdır" (Safa, 1990a: 221) şeklindeki yaklaşımı roman ve toplum arasındaki yakın ilişkiyi anlatması açısından dikkat çekicidir. Peyami Safa'nın roman yaklaşımının realist bir nitelik arz ettiğini söylemek mümkündür. Oktay, Safa'nın; "...roman hayatına müdahale etmemek (yani mümkün olduğu kadar objektif olmak), mutlaka yaşanmış mevzuları yazmak" (Oktay 1993: 227) şeklindeki roman yaklaşımından hareketle Peyami Safa'nın roman anlayışının, objektif ve realist bir roman anlayışından yana olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde, Safa'ya göre roman, "çatlak veya düzgün, çarpık veya doğru, fert ruhunun olduğu kadar cemiyetin de aynası"dır (Safa 1990a: 221). Peyami Safa'nın romanlarının yazınsal gerçekliğinin toplumsal temalı yapısı edebiyat sosyolojisi açısından irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Ele aldığımız bu romanda yazar, gelenekselin tümüyle tasfiye edilmesi anlamındaki batıllaşma/modernleşme yaklaşımına eleştirel yaklaşır. Yazar, bu romanda, diğer eserlerinde savunduğu doğu-batı sentezini işler. Bu nedenle Safa'nın modernleşme yaklaşımı, batı ile doğunun bir terkibinden oluşan bir perspektife dayanır.

5. FATİH- HARBİYE ROMANI VE KİMLİK OLGUSU

(THE NOVEL FATİH-HARBİYE AND CASE OF IDENTITY)

Peyami Safa'nın 1931 yılında yayınlanan ve olgunluk döneminin önemli eserlerinden biri olarak kabul gören Fatih-Harbiye romanı, yazıldığı dönemin toplumsal koşullarını görece yansıtmaya açısından sosyolojik açıdan son derece önem arz etmektedir. Tekin (1990: 8) bu romanın, Türk toplumunun İnkılap yıllarını konu alan bir roman olduğunu belirtmektedir.

Özellikle 1920-1930 yıllarını kapsayan Fatih-Harbiye romanı, Türk Toplumunun batıllaşma sorunsalını diğer bir ifade ile bireylerin Doğu-Batı arasında yaşadıkları gerilimi/çelişkiyi çarpıcı bir şekilde dile getiren eserlerden biri olarak görülebilir. Romanı yayınlayan Ötügen yayınevi, romanın ilk sayfalarına yerleştirdiği "Birkaç Söz" başlığı altında; batıllaşma cereyanının; cemiyet ve aile üzerindeki etkilerini, eski medeniyete bağlı İstanbul semtlerinin değişimden nasıl etkilenerek hırpalandığını, değişimin ruhlarda nasıl bir törpülenme yarattığı gibi batıllaşma hareketlerinin Türk tipinde, ailesinde ve cemiyetindeki etkilerini işleyen bir teşhisin, tezin romanı olduğu bilgisine yer vermektedir (Safa, 2000:5-6). Dolayısıyla bu romanı, sosyal konu veya tematik açısından zengin bir yapıt olarak görmek mümkündür.

Batıllaşma sorunsalı Peyami Safa'nın sadece bu yapıtında değil, farklı ton ve düzeylerde neredeyse tüm yapıtlarının başat bir konusunu oluşturmaktadır. O, bir yazısında Osmanlı'nın çözülüşü ile birlikte Türk Milletinin batı ile doğu arasında sıkışıp kaldığını, bundan kurtuluşun yolu

olarak batılaşmanın bir tercih olarak kabul görüldüğünü ve dolayısıyla Türk düşüncesinde batılılaşmanın önemli bir sorun olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Safa, 1988: 173). Tabii ki Safa'nın bu sorunu aşma çabası olarak, mistik doğu ile akılcı, pozitivist batının birlikteliğini içeren bir Doğu-Batı sentezini önerdiğini burada belirtmek gerekmektedir. Bu sentez, Peyami Safa'nın bu çalışmada konu edindiğimiz Fatih-harbiye Romanın da ana temasını oluşturmaktadır.

Fatih-Harbiye Romanı, dört erkek (Şinasi, Macit, Faiz, Ferit) ve bir kızın (Neriman) öne çıktığı bir aşk olayı etrafında gerçekleşmektedir. Neriman, batı ve doğuyu temsil eden iki erkek (Macit- Şinasi) arasında gidip gelmektedir. Diğer erkeklerden biri Neriman'ın babası (Faiz bey), diğeri de batının teknolojisini ve ilmini almaktan yana olan ve aynı şekilde doğunun da maneviyatını/geleneğini önemseyen doğu- batı terkinini savunan yazarın (Ferit) kendisidir. Neriman; romanda geleneği temsil eden Şinasi'den, Darül-Elhan'daki müzikten ve Fatih'ten uzaklaşıp, yeniyi/batıyı temsil eden Macit'e, alafranga müziğe, baloya, Harbiye'ye yönelmektedir. Sürekli, geleneksel yaşam tarzlarına yönelttiği eleştirilerle değişme yönündeki isteğini dile getiren Neriman, Macit'in zengin insanların da katılacağı bir baloya davet etmesi ile başlayan süreç Neriman'ı kendisindeki değişim yönündeki isteklerini yeniden gözden geçirmesine yol açar. Baloda giyeceği elbiseyi almak için Beyoğlu'na uğrayan Neriman, dönüşte uğradığı dayısının kızlarından dinlediği Rus kızının intiharla sonuçlanan hikâyesinden çok etkilenir. Çünkü intihar eden Rus kızının hikâyesi ile kendi değişim istekleri arasında benzerlikler kurar ve bu değişim macerasının sonuçta bir felaketle sonuçlanacağını düşünerek bu değişim isteğini başka bir yönelimle sonlandırır. Burada sadece zevke ve gösterişe dayalı bir batılılaşma tarzı eleştirisi yapılmaktadır. Ayrıca romanda, müzik ve balo gibi unsurlar değişimin ve kimliğin önemli bileşenleri/gösterenleri olarak anlatılmaktadır.

Fatih-Harbiye romanı, muhafazakâr bir ailenin çocuğu olan Neriman'ın çocukluğundan beri birlikte arkadaş oldukları ve evlenmeyi düşündüğü ve şark dünyasını temsil eden Şinasi'yi bırakıp alafrangalaşmış bir tip olan Macit ile tanışması ve Macit'in temsil ettiği yaşama karşı ilgi duyması etrafında kurgulanmıştır. Roman bu çerçevede batılı değerler karşısında adeta büyülenen ve eski yaşamından giderek uzaklaşan Neriman'ın, batılı değerlere ve yaşam tarzına olan tutkunluğunu öykülemektedir. Ancak roman, geleneksel değerleri tümüyle red etme üzerine savunulan batılılaşma anlayışı yerine batının rasyonel yapısı ile doğunun metafizik/manevi yapısının birlikteliğini, gerekliliğini vurgulayan ifadelerle son bulmaktadır. Romanda kurgulanan problemin genelde doğu-batı ekseninde tartışılması, değişim sürecinin bir medeniyet tasavvuru bağlamında ele alındığını göstermektedir.

Yıldız (2007:9) kimlik kavramını, bireylerin gerek kültürel gerekse sosyal yaşantı alanlarına ilişkin olarak inanç, tutum ve değer yargıları gibi çok boyutlu yaşam biçimini sembolize eden bir unsur olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle kimlik, insanın "ben kimim" yönünde sorduğu soruya verdiği yanıtta kendini somutlaştıran tanımlayıcı öğelerin toplamı olarak görülebilir. Burada, bireyin kendisini konumlandırırken hangi anlam paradigmasına yaslandığı veya hangi referans dünyasına bağlı olarak kendini tanımladığı/sunduğu hususu kimliğin önemli bir bileşeni oluşturduğu gerçektir. Bilgin de, kimliği bireyin kendini, kendi gözünde ve başkasının aynasında nasıl gördüğünü ifade eden ve bu sebeple kendini tanımlama ve konumlandırmayı içeren bir inşa biçimi olarak tanımlar (Bilgin, 1995: 63).

Kimlik aslında ne olduğumuz veya ne olmak istediğimizle ilgili bir durumdur. Bunun oluşumu ve değişimi bireyin yaşadığı toplumsal yapı ile alakalıdır. Diğer bir deyişle, toplumda egemen olan ahlak, din, değer ve normlar gibi önde gelen toplumsal kaynaklar kimliğin kurucu unsurlarıdır. Bu sebeptendir ki farklı toplumlarda, kimlik görünümleri de farklılık arz

etmektedir. Toplumsal alandaki hareketlenmeler ile birlikte değişim ile karşı karşıya gelen unsurların başında kimlik gelmektedir. Bu husus aslında toplumsal değişmelerin birey alandaki izdüşümünün kimliksel arayışlar ve dönüşümler olduğu anlamına gelmektedir. Romadaki kahramanların pozisyonları, temsil ettikleri dünyalar ve bu dünyalara ilişkin imgeler dikkat çekici bir şekilde yer almaktadır. Değişme talebini dile getiren Neriman'ın niçin geleneksel yaşantıya karşı duruş sergilediğini ve kim olmak istediğini belirgin bir şekilde ifade etmektedir.

Kimlik aynı şekilde bireyin kendini tanımlama biçimi ile ilintili olarak kendini nereye ait gördüğü yani bir aidiyet duyma durumudur. Kimlik; bireyin kişilik ve zihinsel yapısı, kültürel pratiği, siyasal ve ideolojik konumlanması gibi bireyin tüm alanına ilişkin yapısını ve görünümünü tanımlar. Romadaki toplumsal değişme ve kimlik vurgusu Neriman'ın babası ile olan bir tartışmada dile getirdiği "medeni yaşamak istiyorum" sözüyle kendini daha belirgin olarak açığa vurmaktadır. "Medeni olmak" ifadesi, hem bir değişme göstergesi hem de kimliksel olarak ne olmak isteğiyle ilintili bir husustur.

Kimliğin iki boyutu vardır. İlki, bireyin kendini sunma biçimi ile alakalı olan boyutu diğeri ise bireyin dışında toplumun ona atfettiği boyutudur. Yıldız'ın da belirttiği gibi "kimlik hem tümüyle toplumsal hem de benzersiz biçimde kişiseldir, değişen derecelerde kişinin kendisi tarafından oluşturulan ve/veya başkaları tarafından atfedilen göndermelerden kaynaklanır" (Bkz. Yıldız, 2007: 10). Romanda, Neriman'ın değişim konusunda kendini sunma veya gerekçe oluşturma biçimleri ve toplumun Neriman'ın değişim yönelimine yönelik değerlendirmeleri belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir.

İnsan aynı anda çok sayıda kimliklere sahip olabilir: Bu kimlikler bazen inandığı din, bazen sahip olduğu etnisite, bazen deneyimlediği yaşam tarzı, bazen de sahip olduğu dünya görüşü veya ideoloji tarafından belirlenir veya şekillenir. Bireydeki kimliksel dönüşümler, bu unsurların sadece birinde veya bir kaçında olduğu gibi tüm alanında da söz konusu olabilir. Bu makalede kimlik olgusu, yaşam tarzları arasında bir değişiklik isteğini vurgulayan bir anlamda ele alınmıştır. Geleneksel yaşama karşı tepkisel bir yönelimi aynı zaman da o dönemin koşullarında Harbiye'de yeni yaşantılanmaya başlanan batılı modern yaşam tarzına bir ilgiyi, iştihayı içermektedir. Kimlik arayışları, bazen bir kimlik bunalımı veya kimlik krizi şeklinde de kendini ortaya koymaktadır. Romanda bu durum "buhran" (s.124) olarak ifade edilmiştir.

Kılıçbay (1995:145), kimlik olgusunun tanımlayıcı unsurunun daha çok farklılaştırıcı özelliğini ileri sürerek, kimlikten ancak oluşturduğu farklılık niteliği oranında söz edilebileceğini ileri sürer. Diğer bir ifade ile Ona göre kimlik, aynılık ve benzerliğin tamamen zıddında olan bir şeydir. Aksine benzerlik veya aynılık kimliğin göstergesinden çok kimliksizliğin belirtisidir. Kimlik inşasında "bireylerarasılık" niteliği öne çıkaran Bilgin ise, kimliğin bir farklılaştırma olduğu gibi bir aynileştirme/benzeştirme de olabileceğini belirterek kimliğin ikili yönünü vurgulamaktadır (Bilgin, 1995: 63). Bilgin'in kimlik tanımına ilişkin yaklaşımının daha bütüncül olduğunu söylemek mümkündür. Kimliğin bütüncül tanımını üzerinden romana bakıldığında, değişme talebini dile getirerek bu çerçevede hareket eden Neriman'ın, gelenekselliği sorgulayıcı veya gelenekseli terk etme eğilimi, kimliğin farklılaştırıcı boyutunu öne çıkartırken, yeniye, modernliği ve batıyı temsil eden Macit'e ve Beyoğlu yaşamına özenmesi de (baloya katılma isteği, giyim ve batı müziğine ilgi duyma gibi) kimliğin benzeşen unsurunu belirgin hale getirmektedir.

Toplumsal değişimin toplumsal alandaki yansımalarını değişik alanlar üzerinden izlemek veya saptamak mümkündür. Diğer bir ifade ile gerçekleşen değişim, kurumsal ve örgütsel yapıdaki dönüşüm üzerinden çözümlenebileceği gibi bireysel alana yansıyan ilişkililer üzerinden de çözümlenebilir.

Özellikle değişimin bireysel alandaki görünümünü gözlemlemek çok daha kolaydır.

6. ROMANDA DEĞİŞİM VE KİMLİK ARAYIŞININ GÖRÜNÜMLERİ

(APPEARANCES AND CHANGE OF SEARCH FOR IDENTITY IN THE NOVEL)

Osmanlı devletinin çöküşü ve kurumlarının tasfiyesi, birinci dünya savaşı, kurtuluş mücadelesi, gerçekleşen inkılâplar ve değişiklikler ile birlikte hızlanan/hızlandırılan batılılaşma çabaları Türk toplumu üzerinde ciddi dönüşümler yaratmıştır. Genel olarak Peyami Safa'nın eserleri, yukarıda belirtilen gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan toplumsal değerler alanında köklü değişimleri (ahlaki kaygısızlık, aile kurumunun çözülüşü, pozitivist ve materyalist eksenli ideolojik arayışların yoğunlaşması, güven bunalımı, kültürel dokunun zedelenmesi, üst sınıfın yabancılaşması, sınıflar arası mesafenin açılması) resmetmektedir. Kimlik arayışları ve bununla ilintili olarak kimlik krizleri de, toplumsal değişmelerin toplumsal yapı ve kurumları radikal bir şekilde dönüştürdüğü dönemlerde veya koşullarda daha yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Fatih-Harbiye romanının yazıldığı dönemde Türk toplumunun, gerçekleşen inkılâplarla yeni bir rotaya yönlendiği/yönlendirildiği dönem ile kesişmektedir. Bu dönem romana, geleneksel yapının eleştirisi ve modern yaşama duyulan ilgi çerçevesinde batılılaşma veya batı-doğu çekişmesi biçiminde yansımıştır. Bu nedenle kimlik arayışı da, bu yönde irdelenmektedir. Ancak değişimin özellikle İstanbul özelinde bazı semtlerde yoğunlaştığı gerçeğinden hareketle yazar da bu değişimi resmetmek açısından değişimin merkezi olarak Harbiye'yi, muhafazakâr/geleneksel yaşamın muhiti olarak da Fatih'i almaktadır. Romanda Neriman ile Macit batıyı, Şinasi ve Faiz bey doğuyu temsil ederken, Ferit ise yazarı temsil ederek bu kutuplar arasında bir birleşim arayan kişidir.

Lee, Fatih-Harbiye romanının Türkiye'nin toplumsal değişmelerinin yarattığı bunalımı konu edindiğini ileri sürmektedir (Lee, 1997: 79). Roman sosyal değişmelerden doğan bunalımlarının yanısıra, kültürel değişimle birlikte bir arayış serüvenini de konu edinmektedir. Kimlik bunalımlarının kökeninde; geçmişteki yaşam tarzlarının oluşturduğu iticilik, yeni zamanları/dönemleri veya gelişmeleri geçmişteki paradigmalara okuma güçlüğü, bireylerdeki farklı olma eğilimi ve arayışı, yeni yaşam tarzlarının ve anlayışlarının çekiciliği, farkındalık, toplumdan kopma isteği veya bireyselleşme gibi etkenlerin olduğunu söylemek mümkündür. Değişim süreci ile birlikte ortaya çıkan krizler ilkin bireysel krizler olarak kendisini ortaya koymaktadır. Bu nedenle de romandaki toplumsal kriz veya arayış, bireysel kriz olarak kurgulanmıştır.

Romanda Neriman, **"iki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerinin halitasını yapan muhtelit bir içtimai terbiye"** (s.56) ile büyüyen, **"Resmi Türkiye'nin kanunla herkese dayattığı asrileşme"** (Safa, 2000: 56) ve Macit'in temsil ettiği ve Beyoğlu'nda yaşantılanan modern yaşam tarzının etkisi ile bir kimlik bunalımı yaşadığı anlatılmak istenmektedir.

Romanda, Şinasi'den giderek uzaklaşan Neriman için Şinasi **"...aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarklıyı temsil"** eden biri olarak anlatılırken, Neriman'ın birlikte olmaktan heyecan duyduğu Macit'ten de **"...yeninin, garbin ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzedii"** (Safa, 2000: 57) şeklinde söz edilmektedir.

Neriman'daki değişiklikler şu şekilde anlatılmaktadır:

"..Son aylar zarfında, Neriman'ın halindeki başkalıklara muhiti de dikkat çekmeye başladı. Kıyafetten tavırlara ve yaşayış tarzına kadar tesir eden bu değişiklik, gün geçtikçe bariz şekiller alıyordu; Neriman'ın Şinasi'den ayrı gezmeleri, eve geç gelmeleri, semtin insanlarına karşı bakışlarındaki farklar, tuvaleti ve yürüyüşü tecessüs uyandırılıyordu" (Safa, 2000: 55).

Romandaki bu değişme toplum tarafından "**Neriman'ın halinin başkalaştığı**", "**asrileşmeye karar verdiği**", "**medeni kız olmak**" istediği (s.93) şeklinde ifadelerle dile getirilmektedir.

Macit'in, Neriman'a yönelttiği "**niçin sen artık çünkü sen değilsin**" şeklindeki soruya verdiği aşağıdaki yanıtta, kimliksel krizin veya bunalımın yüzeysel olmaktan öte oldukça derin bir kökene uzanan boyutunun olduğunu göstermektedir:

" Niçin mi? Çünkü artık ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum, anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniyi ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı... Bıktım artık, ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka, anlamıyor musun? " (Safa, 2000: 67).

Bu ifadeler aslında, kimliksel dönüşümün veya arayışın yeni bir medeniyet yönelimi ekseninde gerçekleştiğini ima etmektedir. Zaten romanda Neriman'ın değişme isteğinin temelinde "**yeni bir hayatın iştihak ve yeni bir medeniyetin şuuru**" (Safa, 2000: 29) yattığı apaçık bir şekilde ifade edilmektedir.

Değişimin bariz bir şekilde gözlemlendiği alanların başında giyim-kuşam ve müzik ilgisi gelmektedir. Romanda bu durum "**tuvaletine verdiği ehemmiyetin artması**" (s.10) şeklinde belirtilmektedir. Önceden başörtülü olarak gösterilen ancak batılılaşma arzusu ile birlikte kostüm giymeye başlayan Neriman "**gene ayağında yeni yaptırdığı bu dekolte rugan iskarpinler ve üstünde bu filizi manto...**" (Safa, 2000: 10) şeklinde anlatılmaktadır. Romanda müziğe ilişkin olarak tepkiler ud ve Darülelhan üzerinden ortaya konulmaktadır. Neriman udun kendi eline nereden musallat edildiğini sorgular ve alaturka musikinin kaldırılmasını savunur.

Romanda, konu edilen değişimin özellikle yüzeysel ve göze hitap eden bir görüntüsel özellik taşıdığı gerekçesiyle eleştiri konusu edilmektedir. Bu husus roman kahramanlarından olan Ferit tarafından da, "**kadınlar medeniyeti gözleri ile anlamaya mahkûmdur**" (Safa 1981: 94) şeklinde dile getirilmektedir.

Romanda yeni kimlik yöneliminin veya kimlik arayışının genelde doğu medeniyetine özgü bazı unsurlara yöneltilen eleştiri üzerinden yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu, gelenek ve modernite tartışmasının bazı semboller üzerinden yürütüldüğü anlamına gelmektedir. Söz konusu yaygın bir şekilde eleştiri konusu olan bu enstrümanlardan biri müziktir. Romanda alaturka müziğine yönelik tepki şu ifadelerde kendisini açığa vurmaktadır:

" Öf... Bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor... Kıracağım geliyor... Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hem yetmiyormuş gibi üstelik bir de Darülelhan! Şu alaturka musikisi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle ... Fakat artık sinirime dokunuyor. Darülelhan'dan da çıkacağım yahut alafranga kısmına gireceğim" (Safa 2000: 25). Burada "ud" sadece bir müzik aracı olarak değil, doğu medeniyetini temsil eden güçlü bir imgedir.

Batı müziğine ilgi özellikle Tanzimat'la birlikte başlamıştır. Batılılaşmış ve üst sınıfa mensup zengin ailelerin, çocuklarına o dönemlerde batı müziği eğitimi aldıkları bilinmektedir. Genelde o dönemlerde en çok ilgi çeken veya moda olan müzik aleti, piyano çalmaydı. Bu sebeple, Peyami Safa'nın romanlarında da batılılaşma göstergesi olarak genelde en çok piyano enstrümanının öne çıktığı dikkat çekmektedir. Ancak Fatih-Harbiye romanında, piyanoya olan ilginin yüzeysel ve imaj oluşturmaya yönelik olduğu belirtilmektedir (bkz. Safa, 2000: 106)

Romanda batılı değer ve sembollere yönelen Neriman'ın bu değişme yönündeki kararlı ve aşırı istekli pozisyonu sorunsallaştırılmaktadır. Neriman'daki bu değişme isteğinin nedenine ilişkin soru ve yanıt şu şekilde geçmektedir:

" Fakat Neriman'a bu yeni hevesler nereden geliyor?

-Nereden olacak? Memleketten...Küçük hanım asrileşmeye karar verdi.

Açıkça söylüyor: Ben medeni bir kız olmak istiyorum" diyor (Safa, 93).

Görüldüğü gibi Neriman'daki değişme isteğinin nedeni olarak o dönemlerde ülkenin içinde bulunduğu durum gösterilmektedir. Ancak bu yanıt, romandaki değişme taleplerini yeterli düzeyde açıklayıcı olarak görünmemektedir. Diğer bir ifade ile "**memleketten**" neyin kast edildiği açık değildir. Büyük bir ihtimalle "**memleketten**" kast edilen anlamdan birinin, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılâplar olduğu söylenebilir.

Neriman'ın değişim yönündeki isteğinin temelinde sadece Macit'e duyduğu aşk yönelimi yoktur. Onu Macit'in yaşamında somutlaşan hayat tarzına iten faktörlerin başında, kendisini ait hissettiği geleneksel dünyadaki imkansızlıklar ve yaşama ilişkin duyduğu olumsuz pozisyonudur. Neriman içinde bulunduğu yaşam tarzını beğenmediği gibi yaşadığı semti ve bu semtteki hayat tarzlarını da sorgulamaktadır. Romanda, Fatih semti için Neriman'ın ağzından şu ifadeler aktarılmaktadır:

" Beni asıl sinirlendiren şey, bu semtte, bu evde her şeyden mahrum yaşamaktır. Şinasi de beni bundan kurtarmayacak, o da benim arzularımı anlamıyor." (Safa, 2000: 80).

Neriman hayatında gördüğü eksikler ve Macit ile birlikte sahip olacağı yaşam tarzı arzusu, değişimin itici unsurları olarak görülmektedir.

Toplumsal değişmeyi bireysel bir çerçevede çözümleyen Zollschan, değişme olgusunun temelinde "**yetersizlik**" unsurunu görmektedir. Zollschan'a göre toplumsal değişimin kaynağında, bireyin hâlihazırda sahip oldukları ile beklentileri veya sahip olmak istediği imajlar arasındaki boşluklar veya tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu boşluk veya tutarsızlıkları yetersizlik olarak tanımlayan Zollschan, 3 çeşit yetersizlik biçiminden söz etmektedir Duygusal, değersel ve zihinsel yetersizlik (bkz. Kongar, 1995: 213). Fatih- Harbiye romanında güçlü bir değişme arzusuyla öne çıkan Neriman'da bu üç yetersizlik biçimiyle karşılaşmak mümkündür. Geleneksel yaşam tarzına karşı duyulan olumsuz tutum özellikle giyinme, zihniyet yapısı, ilişkiler, dış görünüm, estetik gibi çok alan üzerinden yansıtılmaktadır. Bir anlamda romanda, geleneksel yaşamın eleştirisini bu alanlara ilişkin olarak gerçekleştirdiğini görmek mümkündür.

Zollschan ayrıca, söz konusu ettiği "**yetersizliklerin**" değişmeye yol açabilmesi için üç aşamalı bir süreci zorunlu görür: Birinci aşama, açıkça belirleme aşamasıdır. Bu aşamada değişme arzusuna sahip olan bireylerin var olan yetersizlikleri ve bu yetersizliklerin nasıl aşılacağı konusundaki hedeflerinin açık bir şekilde saptanmasını içerir. İkinci aşama, bilinçli veya bilinçsiz olarak hedefe yönelme veya yol aşaması olan eylem aşamasıdır. Son aşama ise kurumsallaşma aşamasıdır. Bu aşama eski yaşam tarzlarının yerine yeni yaşam tarzlarının, değerlerinin veya kalıplarının aldığı ve bunun da rutinleştiği aşamadır (bkz. Kongar, 1995: 213). Toplumsal değişmeyi grup süreçleriyle, grup içinde yaşanan tartışmalar üzerinden açıklamaya çalışan diğer bir sosyal bilimci olan Kurt Lewin de, Zollschan gibi değişmeyi üç aşamalı bir süreç olarak belirlemektedir. Değişim için ilk aşama var olan değer ve davranışların "**çözülme**" aşamasıdır. İkinci aşama, yeni bir davranış kalıbına yönelme, hareketlenme yani "**değiştirme**" aşamasıdır. Son aşama da, yeni davranış biçimlerinin benimsendiği ve sürekli hale getirildiği "**dondurma**" aşamasıdır (bkz. Kongar, 1995: 205).

Görüldüğü gibi Zollschan, toplumsal değişmeyi bireylerde meydana gelen değişmelerin diğer bireylerle olan etkileşimleri sonucunda yaygınlık kazanarak bütün bireyleri etkilemek suretiyle kurumların da değişmesini öngören bir şekilde açıklamaktadır. Parsons'ın bakış açısıyla toplumsal değişimin kaynağında, kişilik sistemleri ile toplumsal ve kültürel sistemler arasındaki uyumsuzluk bulunmaktadır (Kongar, 1995:214). Kongar, bu yaklaşımın Merton'un değişme modeli ile benzerlik gösterdiğini

belirtmektedir. Merton bireylerin değişme eğilimlerinin temelinde, kurumsal sisteme gösterilen tepkiyi görmektedir. Ancak Zollschan ile Merton arasındaki farklılık, Merton'un toplumsal tepkinin nedeninde toplumsal yapıyı görmüş olmasına karşın Zollschan'ın kişilik sistemi ile açıklamış olmasıdır (Kongar, 1995:214).

La Piere de, toplumsal değişmeyi yenilik yaratıcı bireyler üzerinden çözümler. Ona göre iki tür yaratıcı birey vardır: Yaratıcı dahi tip ve egzotrik, toplum dışı garip tip. La Piere göre bu iki tip de, önemli ölçüde toplum dışı bireylerdir. Yenilik yaratıcı olmaları da buradan kaynaklanmaktadır (Kongar, 1995: 215). Romanda yeniyi temsil eden birey Macit'tir.

Riesman'nın da toplumsal gelişme/değişme yaklaşımı birey üzerinden çözümlenmektedir. Riesman, sosyal gelişme ile kişisel özellikler arasında bir ilişki kurar. Riesman üç kişilik tipinden söz eder: Birincisi geleneksel değerler, alışkanlıklar tarafından belirlenen "geleneksel kişilik" tipidir. Burada gelenek başat bir faktör olduğu için değişim söz konusu olamaz. İkinci kişilik tipi ise, özerk kişilik olarak belirtilen "içten yönetilen kişilik" tipidir. Bu kişilik tipi değişim kalıplarına doğru hareket halinde olan tiptir. Bu aşamada birey toplumsal yapıdan farklı olarak kendine ait bir kişiliğinin farkına varmaktadır. Dolayısıyla bu kişilik tipi, yeni değerlerin benimsenmeye başladığı geçiş aşamasındaki kişilik tipidir. Üçüncü kişilik tipi ise "dıştan yönetilen kişilik"dir. Burada birey kendi dışında var olan toplumun değerlerine ve beklentilerine uygun davranış sergilemektedir. Bu tip esnek, her tarafa çekilebilen bir kişilik yapısını ihtiva etmektedir. Riesman değişim için "içten" ve "dıştan" yönelimli kişilik tiplerinin olması gerektiğini ileri sürer (Kongar, 1995: 212-213).

Ayrıca Boulding'in "imaj" a dayalı değişim modeli de burada kendinden söz ettirecek değerdedir. Boulding toplumsal sistemlerin imajlar üzerinden dönüştüğünü diğer bir ifade ile toplumsal değişmeyi yaratan unsurların imajlar olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü imajlarla bireysel davranışların değişimi arasında bir ilişki söz konusudur (Kongar, 1995: 222). İmaj, kimliğin de önemli bir bileşenidir. Dolayısıyla imaj olgusu, bireylerin kimlik yönelimlerini, tercihlerini belirleyen önemli bir ölçüt olmaktadır.

Neriman'ın değişimi üzerinde etkili olan modern yaşam tarzına ilişkin imajlar ve imgeler son derece dikkat çekici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle batı yaşam tarzına ilişkin sunulan kesitler, ilişki biçimleri, vitrinsel görünüşler Neriman'ın değişme isteğini kamçulamaktadır. İlk dönem modernleşme arayışlarının, görüntülerin yarattığı etkileycilik üzerinden gerçekleştirilmesi aslında gerçekliğin, imajlar üzerinden kendisini üretmesi anlamına da gelmektedir. Romanda, gelenekseli temsil eden Şinasi bey, batılılaşma eğilimi sergileyen Neriman'a ve onun gibilere yönelik tepkisini "**şekilcilik**" suçlaması üzerinden yapmaktadır. Şinasi göre "**şekil düşkünlüğü bazı kızlarımızı züppeleştiriyor**" (Safa, 2000: 117). Konuya ilişkin olarak yüzeysel batılılaşma veya kültürel alanda batılılaşmayı yanlış olarak gören Muammer konuya ilişkin tepkisini şu şekilde ortaya koymaktadır.

"Bu memlekette genç kızların çoğunluğu Neriman hanım gibidirler.Bizde kadınların gözlerini aldatmak kafidir. Yani boyamak." (Safa, 2000: .116). Ayrıca romanda yer alan, **"medeniyet kadının gözlerine hitap eder."** (Safa, 2000: 114) ve **"...Bizim kadınlarımız, şuursuz olarak beriki kültürü seviyorlar ve onlarda şuurlu bir hale gelen bugünlük yalnız şeklin estetiğidir"** (Safa, 2000: 116) şeklindeki ifadeler de genel olarak toplumsal değişim biçimine yönelik eleştiriler olarak dikkat çekmektedir.

Neriman'ın değişme yönündeki isteği, yakın çevresi tarafından bazı tepkilerle karşılanmaktadır. Toplumsal değişmeyi yenilik yaratıcı tiplerin ortaya çıkması ile açıklayan La Piere, ortaya çıkan bir yeniliğe karşı bireyler veya toplum tarafından sergilenen tepkilerin temelinde; bilinmeyene karşı duyulan korku, ahlaki değerlerin olumsuz olarak

etkilenebileceği yönündeki kaygı, alışkanlıkların direnci, yeniye duyulan zihinsel ve felsefi karşı koyuş, bazı kesimlerin konumlarında veya çıkarlarında meydana gelebilecek olumsuzluklar gibi nedenleri görmektedir (bkz. Kongar, 1995: 216). Roman'a bakıldığında Neriman'ın değişme yönündeki çabalarına karşı duyulan tepki daha çok ahlaki ve kültürel kaygılarla gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Romanda özellikle, değişmenin veya batılılaşmanın yozlaştırıcı etkisi teması öne çıkartılarak bir medeniyet sorununun ortaya çıkabileceği endişesine gönderme yapılmaktadır. Dolayısıyla Neriman'ın, giderek geleneksel yapıya karşıt bir pozisyon alışı ve yeniye içtenlikle arzulanması tutumu karşısında, bu değişimden rahatsız olanlar veya bu değişimi onaylamayanlar tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Çünkü gelenek karşıtı değişim tarzı, geleneği temsil edenler için ciddi bir hoşnutsuzluk kaynağı olarak görülmüştür. Roman'da geleneksellik adına tavır alanlar, geleneği temsil eden bireyler ve onların en yakınındakilerdir. Baba Faiz Bey ve evlenmeleri öngörülen Şinasi Bey. Romanda bu ikisinin de mizacının benzerliğine gönderme yapılır:

"İkisi de, şiddetli his feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecüssüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muztarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait bir çok şeyleri, Şinasi Alaturka musikiyi, Faiz bey tasavvuf edebiyatı çok seviyorlardı" (Safa, 2000:55).

Romanda, değişim olgusu kendi bünyesinde bir çatışmayı da barındırdığı tarzda işlenmiştir. Değişime ilişkin kaygılar, geleneği temsil eden bireylerin ileri sürdükleri tezlerle çürütülmeye çalışılmaktadır. Burada Gökalp'a atfen, batılılaşmanın sadece teknoloji ile sınırlı kalması, kültürel sahanın milli kalması tezi işlenmektedir (bkz. Safa, 2000: 115). Bilindiği üzere roman ana tema olarak, doğu-batı sentezini işlemektedir. Batının teknolojisi ile doğunun metafiziği, kültürünün terkinini savunmaktadır: Romanda, teknolojik alanda aşırı düzeyde makiyeleşen/sanayileşen batı toplumunun yaratacağı barbarlaştırıcı, hayvanlaştırıcı tesirlerin/sorunların engellenmesi için şark/doğu dünyasına ait değerlerin çoğaltılması gerektiği tezi ileri sürülmektedir. Bu terkip ile, iki medeniyetin de eksiklerinin tamamlanacağı belirtilmektedir. Batıya doğu değerlerinin, doğuya da batı teknolojisinin gerekli olduğu ileri sürülmektedir (Safa, 2000: 118). Burada, sadece batının teknolojisinin alınması değil aynı şekilde şarka ait değerlerin de, garp medeniyetine eklenmesi şeklinde batı medeniyetine de bir katkı sunulması savunulmaktadır.

7. KİMLİK DEĞİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN UNSURLAR (ELEMENTS IN CHANGING OF IDENTITY)

Romanda, Neriman'daki değişmenin, Macit'le tanışmasıyla başladığı belirtilmekle birlikte asıl olarak bu değişimin izlerinin çok öncelere uzandığına da işaret edilmektedir. Romanda, Neriman'ın babasının memuriyeti nedeniyle Anadolu'nun farklı illerinde çalışmak durumunda kaldığı belirtilmektedir. Bu farklı muhitlerde Neriman'ın şark kültürü ile yetiştiği ancak en son olarak İstanbul'a taşındıktan sonra farklı bir medeniyetin etkisine girdiği bilgisi yer almaktadır. Bu etki içerisinde özellikle de, Neriman üzerinde dayısının kızlarının tesiri açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu kızların Neriman'ın kimlik arayışındaki etkileri şu şekilde belirtilmektedir:

"Galatasaray'dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızları, Neriman'da Garp hayatına karşı incizap uyandırmışlardır" (Safa, 2000: 56).

Bu etkinin uzun bir süredir gizli olarak varlığını içten içe devam ettirdiğini ancak kendini dışa vurmak için uygun bir zemini ve kuvveti bulamadığı ifade edilmektedir. Ancak,

"Lozan sulhundan sonra, resmi Türkiye'nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman'ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştiyaka en kuvvetli gıdasını vermişti. Akraba ve arkadaşlarından, örneklerden gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda bu müeyyidesini bulmuş oluyordu" (Safa 2000: 56).

Romana genel olarak bakıldığında değişimin kaynakları olarak şu öğelerin öne çıktığı gözlemlenmektedir:

- **Batılılaşmış Bireylerin etkisi:** Toplumsal değişmelerde bireysel etkilenimlerin ve modellemenin etkisi son derece açıktır. Neriman'ın alafrangalaşmış Macit ile tanışması onda "yeni" olana veya garp medeniyetine karşı duyguları harekete geçirmiştir. Neriman'ın gözünde Macit, yeniyi ve modern temsil etmektedir. Neriman'ın değişme isteği üzerinde etkili olan bir başka birey etkisi de dayısı ve kızlarının etkisidir: Galatasaray çıkışlı olan ve eğitimini Avrupa'da tamamlayan dayısı ve kızlarının, Neriman'da garp yaşamına karşı bir ilgi uyandırdığı romanda belirtilmektedir.
- **Türk İnkılâplarının etkisi:** Romanda Türk inkılâpları, Neriman'ın ruhunda gizli olarak var olan değişme/batılılaşma isteğinin ortaya çıkmasında veya meşru bir desteğin oluşumunda en güçlü unsuru oluşturduğu vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere Peyami Safa, Türk İnkılâplarının, bireylerin kimliksel dönüşümünün gerçekleşmesinde elverişli koşulları yarattığını vurgulamaktadır.
- **Mekânın Etkisi:** Safa'nın neredeyse tüm romanlarında mekân olarak İstanbul'un seçildiği görülmektedir. Genelde romanlarda İstanbul'un tercih edilmesinin en önemli nedeni, değişim sürecinin en fazla bu şehirde etkisini göstermiş olmasıdır. Safa bu eserde geleneksel dünyayı anlatmak için Fatih'i, modern dünyayı anlatmak için da Harbiye'yi (Beyoğlu) karşılaştırmalı olarak verir. Harbiye'deki pastaneler, vitrinler, insanların giyim tarzı, temizliği, nazik ve saygılı ilişki tarzı bu semtin etkileyici özellikleri olarak gösterilir. Beyoğlu burada göz alıcı, etkileyici modern bir görünüm içinde sunulur. Kabaklı, Beyoğlu'nun Türk toplumunun batılılaşmasında/değişimindeki etkisi konusuna ilişkin şunları belirtmektedir: "Avrupa'yı her çağda yakından izleyip taklit ederek getirdiği yeni modaları, şaneları ve eğlence yerleri ile Müslüman erkekleri de kendisine çekmiş bulunan Beyoğlu, ticaret, sanat ve siyasette başka bir yenilik gücü idi" (Kabaklı 1990: 5). Beyoğlu, sadece Peyami Safa'nın eserlerinde değil Türk romancılarının çoğunun (Örneğin; Rezaizade Mahmut Ekrem, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Selahattin Enis v.b) romanlarında merkezi bir önemlilikte ele alınır. Yetmiş, "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu" adlı esere yazdığı önsözde şunları söylemektedir. "Romanda Türkiye coğrafyasının -1940'lardan sonra başlayan köy romanı ve realite akımları bir tarafa bırakılma- en fazla işlenen mekânın şehir olarak İstanbul, semt olarak Beyoğlu'dur dersek yanlış bir söz söylemiş olmayız: Gerçekten Beyoğlu, başlangıcından itibaren, romancılarımızın ilgi odağı olmuştur" (Çoruk 1995: 9) demektedir. Beyoğlu Cumhuriyetten önceki dönemde daha çok buralarda yaşayan yabancılar ve azınlıklar için bir eğlence merkezi iken, Cumhuriyet ile birlikte bohem yaşamının, batılı yaşam tarzının sürdürüldüğü bir mekan olmuştur.

Fatih- Harbiye romanında Beyoğlu'ndaki yaşam tarzının, mekân dekorunun, vitrin görüntülerinin, insan ilişkilerinin, müzik anlayışının etkileyici gücü mekâna bağlı olarak anlatılmaktadır. Romanda Neriman'ın, Beyoğlu'ndaki yaşama duyduğu özlem ve bu mekânda bulunmaktan duyduğu memnuniyet dile getirilmektedir Bu mekân, yeni bir medeniyetin heyecanının hissedildiği bir yer olarak tasvir edilmektedir. Örneğin Beyoğlu'ndaki

vitrinlerinin Neriman üzerindeki etkisine gönderme yapan Şinasi'nin Neriman için söylediği şu sözler oldukça çarpıcıdır: "Bu camekanlar kimbilir kaç Türk kızını baştan çıkardı ve çıkaracak" (Safa, 2000: 30).

Neriman, Fatih ve Harbiye arasındaki mekânsal farklılığı" Kabil'le Newyork arasındaki farkların çoğuna İstanbul'un iki semti arasında kolayca tesadüf edilir" (Safa, 2000: 29) şeklinde yapmaktadır.

- **Geleneksel yaşam biçimine karşı oluşan sorgulayıcı tavır:** bu tavır hem duygusal hem de zihinsel alanda kendini ortaya koymaktadır. Romanda Neriman'ın, muhafazakâr veya geleneksel yaşamın merkezi düzeyde temsil edildiği veya yaşandığı bir mekân olarak öne çıkarılan Fatih semtine karşı giderek artan karşıtlık nerdeyse nefret düzeyine ulaşmaktadır. Aşağıdaki alıntıda, Fatih ile Beyoğlu semtlerinin bir karşılaştırılması yapılmaktadır:

"Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz, güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kimbilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünel'den, Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekân çiçek gibi. En adi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki, mücevher gibi görünüyor. Sonra da halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini, giyinmesini bilirler. Herşeyi bilirler canım.. O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemence çalarmış. Böyle elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmüş müdür? Her işimiz acayip, nefret ediyorum" (Safa 2000: 26).

Neriman, uzaklaşmak istediği yaşam tarzı ile yöneldiği yaşam tarzını sık sık mekansal düzlemde karşılaştırma yoluna gider: Aşağıdaki alıntıda Beyoğlu ile Fatih semtindeki fark anlatılmaktadır.

"Burada herşey, tek başına konmuş zarif bir küçük şişenin tatlı mavisini, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampulün yumuşak ziyası bir gümüşün parıltısı... gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zapt ediyordu; burada her şey rahat ve mesut insanların kullanmayı adet ettikleri eşyaydı; burası aynı zamanda, bir insanın ne kadar mesut olabileceğini hissettiren imkanlara doğru açılmış pencereydi,.....Neriman bu mağazaların sessizliğine de şaşırıyordu. İçeride kalabalık olduğu halde müşteriler pek az konuşarak, adeta bir dilsiz gibi işaretlerle meram anlatarak istediklerini alıyorlardı. Yalnız, cam tezgâhların üstüne konup kaldırılan şişelerin ince çıtırtısı. Satış memuru kız, esans şişesini doldururken Neriman bir şey hatırladı: Küçükken babası onu Ramazan'da Beyazıt sergisine götürdü. Orada, çadır gibi bir şeyin altında, Arap kılıklı bir adam, iri ufaklı bir çok yağlı kirli şişeler arasında, ayakta durur, kokular satardı. Bu çadıra uzaktan yaklaşırken bile sert bir name, bahar, hacıyağı kokusu Neriman'ın midesini bulandıracak derecede burnuna dolardı ve orada çabuk geçmek isterdi" (Safa,2000: 29-30).

Yukarıdaki her iki anlatıda da, mekânsal bağlamda iki medeniyetin daha çok estetik, temizlik, insan ilişkileri ve insan görünümüleri gibi açılarından bir karşılaştırılması yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu alıntılarda geleneksel yaşam kaba ifadeleri ile tanımlanırken, batı yaşam tarzı olarak modern hayat biçimi de nazik ve zarif olarak anlatılmaktadır.

Romana genel olarak bakıldığında mekânsal karşıtıtlıkların sergilenmesinin yanı sıra insanların kişilik özellikleri ve görünümüne de dikkat çekildiği gözlemlenmektedir. Fatih genelde başörtülüler, sarıklılar, tahta evler, cami avlusu, ezan sesleri, (kuvvetli elektrik ışıkları, maksim salonu) ve yangın korkuları gibi semboller ve bu

sembollerin yarattığı çağrışımlar üzerinden anlatılırken Harbiye de, güzel ve temiz sokaklar, Avrupa salonları, nazik ve mesafeli ilişkiler, çekici vitrinler gibi unsurlar ile üzerinden anlatılmaktadır. Ayrıca iki medeniyete mensup olan insanlar arasındaki fark da köpek ve kedi benzetmesi üzerinden yapılmaktadır. Doğulular; kedi gibi cılız, hayalperest ve çalışmaz, uyuşuk ve tembel kimseler olarak resmedilirken, Batılılar da, köpek gibi güçlü, zeki, atılgan, diri, uyurken bile uyanık olan, en ufak bir takırtıyı bile duyabilen ve çok iş yapabilen bireyler olarak anlatılmaktadır (bkz. Safa, 2000: 45- 47).

Roman, sonunda Neriman'ın geleneksellik eleştirisi üzerinden yöneldiği batı yaşam tarzına karşı eleştirel bir duruş sergilemesi ile son bulur. Bu eleştirel yaklaşım tekrar eski yaşam tarzına ve düşüncesine geri dönüş olarak değil batı medeniyeti ile doğu medeniyetinin sentezinin savunulmasından oluşan yeni bir terkiple sonuçlanır. Diğer bir ifade ile değişim, yüzeysel batılılaşmadan, doğu - batı sentezine kayar ve son bulur. Sonuç olarak Fatihteki insan ve yaşam üzerine yöneltilen eleştiriler üzerinden başlayan batılılaşma serüveni Fatih semtinde yaşayan insanlar kast edilerek Neriman'ın ağzından "şüphesiz bunların içinde ne kıymetli insanlar var" noktasına gelmektedir. **"Tramvay Beyazıt'tan geçiyor ve Fatih'e doğru ilerliyordu. Fatih! Fatih! Beyoğlu arkada kalıyordu. Aylardan beridir, ilk defa bugün, Neriman Fatih'e bu kadar istekle gidiyordu ve Beyoğlu'nun cazibesinden kendini kurtarıyordu."** (Safa, 2000: 109).

8. SONUÇ (CONCLISION)

Sosyo-kültürel değişme dönemlerinde, kimlik bunalımları veya arayışları yoğunluk kazanmaktadır. Bu çerçevede Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanını, Tanzimat'la başlayan ve cumhuriyet dönemlerinde daha bir hız kazanan sosyo-kültürel ve siyasal değişmeye paralel olarak kimliksel alanda meydana gelen radikal dönüşümlerin veya batılılaşma hareketlerinin birey eksenli olarak Türk toplumu üzerindeki etkisini çarpıcı bir şekilde işleyen bir değişim romanı olarak görmek mümkündür.

Fatih-Harbiye Romanı bu nedenle yeni-eski veya gelenek-modernlik karşıtlığı içinde kimlik değişimi veya kimlik krizini ana temalardan biri olarak işleyen ender romanlarımızdan biri olarak görülebilir. Yazarın, yaşadığı dönemde kimlik sorunsalını batılılaşma ve geleneksel olandan kaçış olarak betimlemesi son derece önemlidir. Romanda kimlik arayışı, daha çok batı referanslarına doğru olan bir çerçevede kurgulanır. "Medeni olmak" isteği aslında bir yönüyle yeni kimliğin biçimini açığa vururken, öte yandan da geleneksel kimliğe bir başkaldırışı ifade etmektedir.

Romanda batılılaşma yönelimi iç derinlikten ve sahicilikten uzak yüzeysel bir nitelikte sunulur. Yazarın da aslında sorun olarak öne çıkarttığı veya eleştiri oklarını yönelttiği nokta da burasıdır. Yüzeysel veya sadece göze hitap eden bir değişim tarzının aldatıcı ve yanıltıcı niteliğini öne çıkaran yazar, salt bu çerçevede gerçekleşen kimlik yönelimlerini sahici bulmadığı gibi bir bunalım gerekçesi olarak sunar.

Burada belirtilecek diğer önemli bir husus da romanın sorunsallaştırdığı gerçekliğin, değişimin dinamiklerinden çok değişimin tarzı ve yönelimi ile ilgili olmasıdır. Diğer bir ifade ile roman kurgusu, nasıl bir batılılaşma sorusuna yanıt arama çabası etrafında dönmektedir. Dolayısıyla günümüzde toplumsal değişimin önde gelen dinamikleri olarak tartışılan kentleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme, demokratikleşme, teknolojik ve ekonomik gelişme, bürokratikleşme ve sekülerleşme gibi gelişmeler o dönemin koşullarında toplumsal dönüştürücü etkenler olarak veya baskın unsurlar olarak öne çıkmadığı için bu unsurlar değişimin kaynakları olarak romanda nerdeyse hiç hissedilmemektedir. Bu nedenle romanda en çok öne çıkan toplumsal değişim etkenleri, batılılaşmış birey ve mekânların etkisi, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimler ve geleneksel yaşam tarzının sıkıcılığı/iticiliği üzerine geliştirilen eleştirilerdir.

Romanda sosyal-kültürel ve siyasal değişimin en güçlü göstergelerinden birisi, yukarıdan resmi dayatmalarla gerçekleştirilen ve bir mühendislik projesi olan İnkılâplara yapılan vurgudur. Ancak bu faktörün etkisinin düzeyi, yaygınlığı ve sonuçları romanda çok belirgin olarak işlenmemektedir. Ayrıca romanda, rasyonelleşme/pozitivistleşme ve sekülerleşmeye ilişkin olarak -çok güçlü vurgulamalarla da olmasa- yer yer bazı göndermelerin de yapıldığı dikkat çekmiştir. Özellikle dinin gelenek ve kültür ile birleştiği Osmanlı toplumunda din eleştirisi geleneksellik eleştirisi üzerinden gerçekleşmektedir. İlk dönem modernleşme teorisyenlerin modernleşme olgusunu, eski değerlerin kaybı öncülü üzerinden tartıştıkları da bilinen bir gerçektir. Bazı kuramcılar açısından dolayısıyla geleneksel değerlerin modernleşmenin/batılılaşmanın önünde temel bir engel oluşturduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla romanın sosyolojik analizi; La Pierre, Zollschan, Levin ve Riesman gibi değişimi bireysel ve grup modelleri üzerinden çözümleyen sosyal bilimcilerin perspektifinden analiz etmek daha tutarlı görünmektedir. Bu saptama da, romanda değişimin kaynaklarının yeterli düzeyde vurgulanmadığı anlamına gelmektedir.

Ülkemizde batılılaşma çabalarının gerçekleştiği ilk dönemlerde toplumsal değişim neredeyse kıyafet değişimi ile eş anlamda kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile batı tarzı giyinme veya modayı takip etme, batılılaşmanın en önemli göstergesi olarak görülmüştür. Peyami Safa'nın da çoğu romanlarında seçilen batılı tipler, batı giyim tarzına özenen ve batılı giyinmek için çaba sarf eden bireylerden oluşmaktadır. Neriman'da da bu durum belirgin olarak gözlemlenmektedir (dekolte giyinme, ayakkabı tercihi v.b). Balo isteği de romanda, batılılaşma isteğinin zirve noktasını teşkil eder. Bu nedenle romanda konu edilen değişimin görece yüzeysel ve göze hitap eden maddi boyutuyla sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Daha genel bir tespit olarak aktarmak gerekirse yazarın romana konu ettiği değişimin; giyim, konuşma, zevk biçimi, dünyayı kavrama ve algılama biçimi, boş zaman aktivitesi, yemek adabı, müzik tercihi, eşyaya bakış açısı ve insan ilişkileri gibi yaşama ilişkin alan üzerinden sunulduğu söylenebilir. Bu nedenle de romanda batılılaşma veya değişim göstergeleri olarak en çok giyim, müzik, balo gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Özellikle şıklık ve estetik gibi göze hoş gelen görüntüler, insanlara olan ilgi biçimi ve nazik davranışlar, esnafın vitrin özenliği gibi hususlar batılı yaşam tarzının ilgi çeken yanları olarak öne çıkartılmıştır.

Fatih-Harbiye romanında değişim olgusu daha çok görünüme ilişkin etkenler üzerinden anlatılmasının yanı sıra bazı yerlerde de zihinsel bir ayrışma/farklılaşma olarak sunulmaktadır. Bu da romanın yazıldığı dönemde değişimin toplumsal dinamikler etrafında şekillenen bir gelişim olmaktan çok zihinsel bir ayrışma olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile değişimin toplumsal dinamiklerinin yeterli düzeyde oluşmadığı, ortaya çıkmadığı bu dönemde sosyo-kültürel ve siyasal değişim, zihinsel alan üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Toplumsal dönüşüm ve değişimin siyasal alan üzerinden gerçekleştirilme çabası olarak okunabilen devrimleri de bu çerçevede görmek mümkündür.

Romadaki gelenek eleştirisi de, insan görünümleri üzerinden yapıldığı dikkat çekmektedir: Şinasi ve Faiz bey için yapılan nitelermeler/tanımlar hariç ("mesneviyi karıştıran" ve "Gazali okuyan"), genelde geleneksel insan tasavvurlarına ilişkin anlatımlar olumsuzdur. Romanda anlatılan insan manzaraları, estetik ve görünüme özen göstermeyen, kaba, kirli, bakımsız, işsiz, tembel, giyinmesini bilmeyen ve etkileyici bir ilişki tarzına sahip olmayan tarzda sunulmaktadır. Dolayısıyla romanda öne çıkan kimlik arayışı günümüzde olduğu gibi, modernitenin başarısızlığı veya moderniteye ilişkin yaşanan hayal kırıklığı ile ilintili olmasının aksine itici, kaba, soğuk, zevkten yoksun gelmeye başlayan geleneksele karşı oluşan karşıtlıkla

ilintilidir. Bu nedenle romanda modern yaşama karşı duyulan isteğin, değişimi tetikleyen en önemli faktör olduğu görülmektedir.

Ayrıca geleneksel eleştiri içerisinde, dini yaşantının daha yoğun olarak hissedildiği Fatih için, Fatih kızı olmak istememe yönündeki ifadeler ve Fatih eleştirisi içerisinde ayrıca "ezan" ifadesinin yer alması, mezarlarının şehir içerisindeki varlıklarının eleştirilmesi gibi yaklaşımlar dinsel alana yöneltilen eleştiriler olarak görülebilir.

Genel olarak bakıldığında Safa'nın Fatih Harbiye romanının, yüzeysel ve imajlarla sınırlı bir değişme veya batılılaşma eğiliminin karşısına manevi ve kültürel yaşamın zenginliğini koyduğu görülmektedir. Dahası diğer romanlarında olduğu gibi bu romanda da kimlik arayışın tek yönlülüğüne eleştirel yaklaşarak dikkatleri buraya çeker. Ona göre sadece batı yönelimli bir kimlik arayışı sorunlu olduğu gibi sadece kültürel kaynakları ile sınırlı bir kimlik de problemlidir. Ayrıca onun toplumsal değişim anlayışı, muhafazakâr ve İnkılâpçılığın sentezinden oluşmaktadır. Ona göre değişimin iki boyutu vardır: "Biri kendi kendisi olmaya devam etmesi, ikincisi benliğini kaybetmeyecek derecede değişmesi ve yenileşmesidir" (Safa 1990 a: 263). Safa, toplumun varlığını, devam etmesini bu iki faktörün birlikteliğinde görür. Aslında bu iki ilke onun değişimin sınırları konusundaki yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Safa, eskinin tümüyle tasfiyesi üzerine gerçekleştirilecek bir değişim yaklaşımının yerine geleneksel değerler üzerinde yeninin kabulü ve hazmedilmesi şeklinde gerçekleşen kısmi değişmeyi olumlamaktadır. Ayrıca ona göre sağlıklı değişim de bu kısmi olan değişimdir. Çünkü Safa'ya göre "her canlı varlık, var olabilmek için hem kendi özüne sadık kalmaya hem de değişmeye mahkûmdur" (Safa 1990 b: 7).

Peyami Safa'da kimlik arayışı veya krizi, doğu-batı ekseninde yaşanan dönüşümlerle çok yakından ilintili bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, kimlik alanındaki yeni yönelimler, kültürel alanda doğu-batı dikotimisi ile ilişkilidir. Kimlik dönüşümü, aslında kültür ve medeniyet tasavvuru değişimidir. Kimlik dönüşümlerin, kültürel dönüşümler olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. Romanda kimlik arayışı ve dönüşümü, manevi olanı öne alan bir medeniyet tasavvurundan maddiyatı önceleyen batı medeniyetine doğrudur. Ancak roman en sonunda bu iki unsuru birlikte kimliğin bileşenleri olarak bir terkip şeklinde uzlaştırma savunusu ile son bulmaktadır.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Bakırcıoğlu, Z.N., (1983), *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Romanı*, İstanbul: Ötüken Yay.
2. Bilgin, N., (1995), "Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farkçılık Gerilimini Aşmak", *Türkiye Günlüğü*, 33: 63-71
3. Çoruk, A.Ş., (1995), *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, İstanbul: Kitabevi Yay.
4. Coşkun, S., (2004), "Edebiyat Sosyolojisi Araştırmaları için Bir Yöntem Denemesi" *Edebiyat Sosyoloji içinde*, (Edt: Köksal Alver), s.189-198, Ankara: Hece yayınları
5. Kılıçbay, M.A., (1995), "Kimlik: Bir Tasnif Sorunu", *Türkiye Günlüğü*, 33:142-145
6. Kabaklı, A., (1990), *Türk Edebiyatı*, İstanbul:Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
7. Kızmaz, Z., (2007), *Peyami Safa'nın Eserlerinin Sosyolojik Analizi*, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ
8. Kongar, E., (1995), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Yay
9. Lee, N.A., (1997), *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, İstanbul: Ötüken yayıncılık

10. Mardin, Ş., (1992), "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türk Modernleşmesi (Der: Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), Ankara: İletişim Yayıncılık
11. Merril, F., (2004), "Edebiyat Sosyolojisi", Edebiyat Sosyoloji içinde (Edt:Köksal Alver), s.69-76, Ankara: Hece yayınları
12. Moran, B., (1983), Türk Romanına Eleştirisel Bir Bakış 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yay.
13. Naci, F., (1990), Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, İstanbul: Gerçek Yayınevi
14. Narlı, M., (2007), Roman Ne Anlatır: Cumhuriyet Dönemi 1920-2000, Ankara: Akçağ Yayınları
15. Safa, P., (1988), Türk İnkılabına Bakışlar., Ankara: TTK Yay.
16. Safa, P., (1990a), Sanat- Edebiyat- Tenkit, İstanbul: Ötüken Yayınları
17. Safa, P., (1990 b), Din-İnkılap-İrtica, İstanbul: Ötüken Yay.,
18. Safa, P., (2000), Fatih-Harbiye, İstanbul:Ötüken Yayıncılık (20.basım)
19. Sağlık, Ş., (2004), "Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi", Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, (Edt:Köksal Alver), s.181-217, Ankara: Hece Yay.
20. Swingewood, A., (2004), "Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar", Edebiyat Sosyoloji içinde, (Edt:Köksal Alver), s.77-90, Ankara: Hece yayınları
21. Şan, M.K., (2004), Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine", Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, (Edt:Köksal Alver), s.117-135, Ankara: Hece Yay.
22. Tanpınar, A.H., (1992), Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul: Dergah Yayıncılık (III. Basım)
23. Tekin, M., (1990), Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
24. Timur, T., (1991), Osmanlı-Türk Romanında Tarih. Toplum ve Kimlik, İstanbul: Afa Yay.
25. Yıldız, S., (2007), "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", Milli Folklor, 2007: 74